

УКРАЇНСЬКА ФІГУРА НА «ВЕЛИКІЙ ШАХІВНИЦІ»

(Збігнєв Бжезінський про сучасне геополітичне становище України)

ГАНУС С.О.

Завершення холодної війни поставило на порядок дня питання про нову конфігурацію політичних сил, покликану замінити біполярну структуру світового порядку. Очевидно, що з розпадом СРСР – одного з полюсів двополюсного світу – з усією виразністю постала проблема: яким стане співвідношення геополітичних сил у світовому співтоваристві. Хоч основні параметри модернізованої міжнародної політичної системи більш чи менш вималювались, проте повинні враховуватися і запас її міцності, і напрямки та динаміка подальшого розвитку. Саме це дає змогу виробити основні стратегіми зовнішньої політики нашої держави і намагатися послідовно їх реалізовувати.

Зовнішньополітична стратегія будь-якої країни тісно пов'язана з геополітикою. Як правило, введення до наукового обігу самого терміну "геополітика" пов'язують з іменем шведського дослідника і політичного діяча Р. Челлена (1846-1922). При цьому він характеризував геополітику як "науку, котра розглядає державу в якості географічного організму або феномена простору" [1]. Завданням головної роботи Р. Челлена «*Staten som Lifsforn*» була, таким чином, спроба проаналізувати фактори сили і її просторово-географічні основи.

Поряд з Челленом "класиками" геополітики вважаються американський історик, адепт ідеї морської могутності А. Меген, британський географ і політичний діяч Г. Макіндер, географ Дж. Фейргрів, американський дослідник міжнародних відносин Н. Спайкмен, німецький вчений К. Гаусгофер. При всіх особливостях їх поглядів, вони були спільні в намаганні поєднати в понятті геополітики географічний детермінізм із силовою політикою.

У кінці ХХ ст. подібне розуміння геополітики вже розглядається як застаріле. В 70-90-ті роки мали місце спроби переосмислення геополітичних трактувань міжнародних відносин. За твердженням американського політолога Л. Кристофа: «Сучасні геополітики дивляться на карту, щоб знайти тут не те, що природа нав'язує людині, а те, на що вона її орієнтує» [2]. Інший американський дослідник К. Трей в середині 70-х рр. назвав геополітику наукою "про взаємозв'язок між фізичним середовищем в тому вигляді, як воно сприймається, змінюється і використовується людьми і світовою політикою" [3].

Суттєвий вплив на вироблення геополітич-

них рішень спричинила поява ракетно-ядерної зброї. В обіг ввійшли терміни "атомна дипломатія", "ядерне стримування" та інші. Нуклеарна зброя значною мірою урівнює сили держав, незалежно від їх географічного становища, розмірів, віддаленості тощо. Розвиток телерадіокомунікацій, систем масової інформації, глобальних комп'ютерних мереж, які потягнули за собою "закриття" ойкумени, повинен братися до уваги при аналізі геополітичної ситуації. На цих питаннях зупинився французький дослідник і колишній військовий П. Галлуа, здійснюючи далекоюсню спробу перегляду постулатів "класичної геополітики" [4]. Вітчизняний політолог В. Булгаков дає визначення геополітиці як дослідженню просторової логіки міжнародних відносин та зовнішньої політики в контексті забезпечення національної безпеки [5].

Закони геополітики надзвичайно зручні для аналізу політичної історії, дипломатії і стратегічного планування. Геополітика іноді дає прозору до цинічності картину міжнародних відносин. Тому геополітики, як доктрини остерегались досить довгий час. Лідери політичних режимів, як правило, не схильні розкривати основоположні механізми міжнародної політики і прагнуть приховати їх дію за гуманною риторикою або абстрактними ідеологічними схемами. Геополітика являє собою науку, за допомогою якої владні структури визначають, що належить враховувати при прийнятті доленосних рішень для своїх народів – таких, як створення союзів, початок війн, вступ у конфлікт та структурної перебудови суспільства, запровадження масштабних економічних і політичних санкцій. Геополітика – це світогляд влади, наука про владу і для влади [6]. Це наука майбутнього, основи якої вже зараз входять у практику вузівського викладання.

Однією з ключових фігур в дослідженні глобальних питань міжнародних відносин був і залишається Збігнєв Бжезінський, ім'я якого не потребує особливої репрезентації. В 1977 р. професор Колумбійського університету З. Бжезінський обійняв посаду радника по національній безпеці президента США Дж. Картера. В радянській пресі за ним закріпився імідж "трубадура антикомунізму", "махрового" антирадянщика, одного з чільних ідеологів "реакційної" зовнішньої політики США. Сам Бжезінський розглядав, мабуть, ці характеристики

як улюблений комплімент, який свідчив про успіх його діяльності.

Нині З. Бжезинський є консультантом Центру стратегічних і міжнародних досліджень і професором американської зовнішньої політики в Школі сучасних міжнародних досліджень Поля Х.Нітце при Університеті імені Джона Гопкінса у Вашингтоні. Бжезинський опублікував такі книги як “Безперервні чистки – політика радянського тоталітаризму” (1956), “Ідеологія і сила радянської політики” (1962), “Між двома епохами” (1970), “Влада і принцип” (1983), “План гри: геостратегічні рамки радянсько-американського змагання” (1986), “Великий провал. Народження і смерть комунізму в ХХ столітті” (1989) [7]. Науковий і практичний досвід Бжезинського, його високий авторитет серед дослідників проблем геополітики роблять кожну його наступну публікацію справжньою сенсацією. Останньою роботою автора є монографія “Велика шахівниця. Панування Америки та його геостратегічні імперативи”, завершена в квітні 1997 р. Це одна з перших спроб теоретичного осмислення динамічного розвитку геополітичної ситуації в світі в ХХ. ст., і особливо в його останньому десятиріччі.

Ще в 1962 р. З. Бжезинський закликав Захід створювати “сприятливі умови для подальшого зростання розбіжностей в середині комуністичного табору”, виробляти рецепти підриву комуністичної ідеології, “ідеологічної релятивізації і ерозії соціалізму» [8]. Глибока структурна криза соціально-економічної і політичної моделі соціалізму в СРСР стала очевидною в другій половині 80-х рр. Німецький політолог Х. Брам писав, що, фактично, М. Горбачов почав “модернізувати будинок, не маючи уявлення ні про його інженерні системи, ні про несучі конструкції” [9]. Аналізуючи цю ситуацію в 1989 р., З. Бжезинський вказав кілька потенційних шляхів її вирішення. Один з них, “ймовірність якого на даній стадії (тобто в кінці 80-х рр. – Г. С.) є найменшою – це кінцева трансформація затяжної кризи в безсумнівну і явну загибель режиму. Останній шлях може привести також до розвалу СРСР на частини, неодмінно викликавши широкомасштабні національні та етнічні міжусобиці” [10]. Єдине, в чому виявився З. Бжезинський недостатньо точним, це у визначенні ступеню ймовірності зазначеного вище сценарію подій.

Інше прорікування метра геополітики, засноване на глибокому аналізі ситуації, виявилось віщим: “Військово-поліцейський переворот, націлений на припинення затяжної кризи і відновлення централізованого панування, буде

також сприяти – а може, навіть і прискорить відмирання комунізму в міжнародному масштабі” [11]. В цілому, З. Бжезинський вважає причиною радикальних геополітичних змін кінця ХХ ст. банкрутство комуністичної ідеології і практики в їх системному розумінні. Г. Зимон, відомий німецький політолог, також доходить до висновку, що Радянський Союз розпався внаслідок припинення функціонування ідеологічної схеми, створеної КПРС [12]. На внутрішніх національних конфліктах як основній причині руйнування радянської федерації зупиняється французька дослідниця Е. Каррер д'Енкос [13]. Е. Гобсбаум цю причину вбачав в економічних труднощах, і в політиці “гласності”, яка послабила централізовану командну систему в СРСР [14]. Автор не випадково зупинився на існуючих точках зору на причини зникнення такої геополітичної реальності як Радянський Союз. Специфіка їх розуміння З. Бжезинським крім внутрішньополітичного ракурсу мала на увазі і фактор змагання демократичної і комуністичної систем. в котрому одній довелось загинути, а іншій стати переможницею. “Поразка і розвал Радянського Союзу стали фінальним акордом у швидко вознесенні на п'єдестал держави Західної півкулі – Сполучених Штатів – в якості першої справді глобальної держави” – зазначається у вступі до “Великої шахівниці” [15].

Центральною ідеєю останньої публікації З. Бжезинського є використання Сполученими Штатами свого військового, економічного і культурного переважання для утримання контролю над Євразією, найбільшим “світовим островом”, який зберігає своє винятково важливе геополітичне значення. Не лише західна частина материка – Європа – продовжує залишатися місцем концентрації значної частини світового економічного і політичного потенціалу, але й Азія в останні десятиріччя перетворюється в життєво важливий центр економічного розвитку і зростаючого впливу. Під “шахівницею” З. Бжезинським розуміє саме Євразію, в котрій продовжується боротьба за світове панування [16]. Така боротьба зачіпає і геостратегію – стратегічне управління геополітичними інтересами.

Класик геополітики Г. Мак-Кіндер ще на початку ХХ ст. сформулював свою концепцію гарглєнда або “середньої землі”. Континент розглядався ним як величезна природна фортеця, як “весь світової політики” з багатьма природними ресурсами і пануванням суверенних держав. Ці ідеї були сформульовані в доповіді “Географічна вісь історії”, проголошений на

засіданні Британського Королівського географічного товариства 5 січня 1904 р. Пізніше Мак-Кіндер вніс у свою концепцію деякі доповнення. В 1919 р. він сформулював свою знамениту формулу: “Той, хто контролює Східну Європу, контролює гартленд; хто контролює гартленд, той контролює світовий острів, хто контролює світовий острів, той контролює увесь світ” [17].

Радикальні революційні зміни в Центральній і Південно-Східній Європі та розвал СРСР відбулися настільки швидко, що світове співтовариство не встигло швидко і вчасно зреагувати. Адміністрація президента США Дж. Буша, заявляючи про підтримку курсу реформ в СРСР та особисто М. Горбачова, мабуть, мала намір вести справи з відомим і в основному лояльним партнером. Під час візиту в СРСР з приводу підписання договору СТАРТ-1 Дж. Буш відвідав і Київ, де виступив у стінах українського парламенту. Президент США наголошував на тому, що “американці... не допомагатимуть тим, хто захоочує самовбивчий націоналізм, який породжується на міжнародній ненависті”. Хоч ці слова були спрямовані іншому адресату, але «Буш також знав, що такі етнічні почуття є і в Україні, і його попередження було призначене і для слухачів у Києві» [18]. А тут несподівано з’явився, за словами впливового німецького політолога К.Роєна, “невідомі діючі особи”, що не мали досвіду в міжнародних справах” [19.] Така ситуація довго тривати не могла, хоча певний час геополітичне становище на просторах колишнього СРСР було досить невизначеним і по інерції суб’єкти радянської федерації, які об’єдналися в нове утворення – Співдружність незалежних держав – розглядалися як єдине ціле. Так, на зимовій Олімпіаді 1992 р. в Альбервілі навіть була представлена спільна команда СНД.

Певні дискусії викликала роль України в процесі розпаду Радянського Союзу. Е. Гобсбаум зазначає, що вона залишалась порівняно спокійною, коли прибалтійські і закавказькі республіки вже серйозно вимагали виходу зі складу СРСР. Українське керівництво, на його думку, змирилось з відокремленням лише після того, як невдалий серпневий путч 1991 р. зруйнував Радянський Союз [20]. На наш погляд, більш близький до істини З. Бжезинський, котрого не ввела в оману обережна позиція політичних лідерів України в дні серпневих подій. Він назвав проголошення Україною незалежності не лише центральною геополітичною подією, але й геополітичним катализатором. Настійливість України в ході переговорів у

Біловезькій пуші, “і особливо несподіване нав’язування, схоже на переворот, українського командування над підрозділами Радянської Армії, розміщеними на українській землі” завадили СНД стати просто новою назвою реструктурованого СРСР [21]. Пригадаймо, ще за Постановою Верховної Ради УРСР дійсна військова служба українських юнаків мала проходити на території республіки. Крім того, Київ фактично саботував відновлення переговорів по реформуванню Союзу РСР в рамках так званого Ново-огарьовського процесу. Ці факти доводять, що З. Бжезинський більш адекватно визначав роль України в процесі повної ліквідації радянської імперії в останні тижні її існування. Самостійність України стала прикладом, котрому послідували й інші радянські республіки.

У своєму новому статусі незалежної держави Україна має визначити стратегію свого політичного й економічного розвитку та пріорітети зовнішньої самореалізації і захисту національної безпеки. У теоретичному плані це зумовлює необхідність наукових розробок у пошуку відповідного місця держави у глобальній євразійській політичній і економічній системах. У практичному – потребується задіяти механізми реалізації національних інтересів політичного і економічного характеру на регіональному і глобальному рівнях.

Наша держава розташована в географічному центрі Європи. Площа України в її сучасних кордонах складає 603,7 тис. км² і поступається цим лише Росії. За чисельністю населення – більше 50 млн. чол. – Україна посідає п’яте місце в Європі після Росії, Німеччини, Великої Британії та Франції.

Сучасне геополітичне становище України характеризують різнопланові та суперечливі чинники [22]. На даному етапі Україна виступає у світі як середня за величиною і рівнем розвитку держава. Маючи в своєму розпорядженні значну частину світового ресурсу родючих чорноземних ґрунтів, могутній промисловий і науково-технічний потенціал, порівняно розвинену інфраструктуру, Україна недостатньо їх реалізовує. Структурна перебудова економіки досі не має цілісного науково обґрунтованого і ефективного плану. Втрата традиційних ринків і розрив зовнішньоекономічних зв’язків зумовили обмеженість експорту і як наслідок – валютних надходжень. Поки що економічні реформи в Україні зводяться до “порятунку ситуації” в окремих галузях господарства. В умовах згортання системи соціальних гарантій, що забезпечуються державою, ці рефор-

ми є непопулярними серед основної маси населення і, як наслідок, тягнуть за собою посилення соціальної напруги.

З одного боку, Україна межує з Росією, з якою її об'єднують багатовікова спільна історична доля, багато в чому сумісні стратегічні інтереси, економічні зв'язки, комунікації, з іншого боку, Україна впритул контактує із Європою з її традиціями демократії і парламентаризму, громадянським суспільством, економічною стабільністю.

Слід згадати і про цивілізаційні особливості нашої країни. Україна – частина слов'янського світу і православно-візантійської цивілізації. Це дає підстави для деякого ідентифікувати її з Росією, розглядаючи Україну, як цілком законну “сферу впливу” останньої. Ці ідеї пропагуються патріархом “російської ідеї” О. Солженіциним. Ностальгією по “історичній Росії”, тобто по Російській імперії в кордонах 1914 року проникнуті навіть публікації в солідній науковій періодиці. Так, Н. Нарочницька (до речі, консультант лідера КПРФ Г. Зюганова з зовнішньополітичних питань) пише: “Усвідомлення народом цілей і цінностей національного буття робить географічний простір живим організмом, наділяє роллю у світі” [23]. Зрозуміло, що цей “географічний простір” включає і Україну. Р. Симоненко – головний науковий співробітник Інституту історії НАН України вбачає в месіаністських домаганнях Москви вплив славнозвісної теорії Третього Риму, яка ще й сьогодні тяжіє над українсько-російськими відносинами [24].

Українські “західники” віддають перевагу європейській ідентичності України в її західному варіанті. Так І. Крип'якевич твердить, що Україна “своїм культурним впливом підняла Московщину на вищий рівень” [25], маючи цим на увазі, що культурні процеси, які розвивалися в Україні в XVI-XVII ст., відповідали загальноєвропейським аналогам.

Дійсно, ми можемо сперечатись про культурно-цивілізаційну ідентичність України, але беззаперечним є факт її знаходження в контактній цивілізаційній зоні і буферне геополітичне становище між Росією і Заходом. З розпадом соціалістичної співдружності захід наблизився безпосередньо до кордонів України. Тому цілком доречним є її порівняння з римським богом Янусом, два обличчя котрого розгорнуті в два протилежні боки. Це не лише образна алегорія, але й геополітична реальність, з котрої повинна виходити політична еліта України, відповідальна за вироблення напрямів її зовнішньої політики.

Прораховуючи можливі ходи на “великій шахівниці” З. Бжезинський визначив основні фігури, що беруть участь у глобальній політичній грі. Серед них найсуттєвішу роль відіграють геостратегічні діючі особи і геополітичні центри. До активних геостратегічних діючих осіб Бжезинський відносить держави, які володіють здатністю і національною волею здійснювати владу або вчиняти вплив за межами власних кордонів в цілях зміни існуючого геополітичного становища. Ці зміни полягають в одержанні регіонального панування або вигідних позицій в масштабах всього світу. Ключовими геостратегічними діючими особами З. Бжезинський назвав Францію, Німеччину, Росію, Китай та Індію [26]. Він мав на увазі, безперечно, також і США як глобальну державу, інтереси якої охоплюють практично всю земну кулю.

Під геополітичними центрами З. Бжезинський розуміє держави, чие значення випливає “не з їх сили і мотивації, а скоріше з їх важливого місцерозташування і наслідків їх потенційної вразливості для дії з боку геостратегічних діючих осіб” [27]. Роль геополітичних центрів полягає:

- в контролі доступу до важливих районів;
- в можливості відмовити геостратегічним діючим особам в одержанні ресурсів;
- виконання ролі щита для держави чи навіть регіону, який має життєво важливе значення на геополітичній арені.

Саме існування геополітичного центру може мати серйозні політичні і культурні наслідки для більш активних геостратегічних діючих осіб, які знаходяться по сусідству. Туреччину, Іран, Південну Корею, Азербайджан і Україну З. Бжезинський відніс до геополітичних центрів.

Лейтмотивом сучасних публікацій з питань геополітики, міжнародних відносин є визнання важливої ролі України в глобальній політичній грі. Посилення уваги до України як до держави, від якої дедалі більше залежить і залежатиме стабільність принаймні в Центральному і Східному регіонах Європи, стає помітною рисою сучасної геополітичної ситуації. Це підтверджується відповідними зрушеннями в офіційній політиці майже всіх країн, причетних до європейських справ, а також свідченнями експертів-аналітиків [28].

Україна розглядається як новий і важливий простір на євразійській шахівниці і є геополітичним центром, тому що саме її існування як незалежної держави допомагає трансформувати Росію. Без України, за твердим переконанням

автора "Великої шахівниці", Росія перестала бути євразійською імперією. Поява незалежної української держави не лише примусила всіх росіян переосмислити характер їх власної політичної і етнічної ідентичності, але й визначило значну геополітичну невдачу Росії [29]. Прийшлося відректися від більш, ніж 300-річного відрізка імперського минулого, що стало болісним ударом по історичній свідомості росіян. Було втрачено значні людські, сировинні, сільськогосподарські, індустріальні ресурси, домінуюче становище на узбережжі Чорного моря.

Поява незалежної України, як підкреслює З. Бжезинський, стала геополітично важливим моментом по причині суттєвого обмеження геостратегічного вибору Росії. Навіть без прибалтійських республік і Польщі Росія, зберігши контроль над Україною, могла би все ще намагатися не втратити роль лідера в євразійській імперії, всередині якої Москва змогла би підпорядкувати своїй волі неслів'янські народи південного і південно-східного регіонів колишнього Радянського Союзу. І без України Росія все ще може боротися за імперський статус. Але тоді вона стала би азійською імперською державою і скоріше всього була би втягнута в конфлікти з республіками Середньої Азії, які не погодилися б з обмеженням своєї незалежності і одержали б допомогу з боку дружніх їм ісламських держав і Китаю [29].

Прогнозуючи можливий розвиток подій в разі повернення Москвою контролю над Україною, з її ресурсами та виходом до Чорного моря, З. Бжезинський переконалий, що Росія автоматично знову одержить засоби для перетворення в могутню імперську державу, яка розкинулася і в Європі, і в Азії. Втрата Україною незалежності мала б негайні наслідки для Центральної Європи, трансформувавши Польщу в геополітичний центр на Східних рубежах об'єднаної Європи [30].

Саме позиція і роль Росії є предметом особливих турбот і дискусій політиків і політологів. Активність її зовнішньої політики, та її ресурсне забезпечення значно менші, ніж навіть десять років тому. Однак спроби скинути Росію з розрахунків є намаганням видати бажане за дійсне і виглядають, м'яко кажучи, передчасними і наївними. Як зазначалося вище, ядерний потенціал значною мірою урівнює сили держав, що ним володіють. Тому турботою З. Бжезинського є вироблення засобів підтримки демократичних перетворень в Росії і її економічне відновлення і в той же час недопущення відродження євразійської імперії, яка здатна зашкодити амери-

канській геостратегічній меті – формуванню великої євроатлантичної системи безпеки, з якою в майбутньому Росія могла би бути міцно й надійно пов'язана [32].

Потерпіли крах спроби Москви встановити відносини стратегічного партнерства із США та іншими провідними країнами Заходу. Активний провідник цієї ідеї колишній міністр закордонних справ А. Козирев розраховував створити партнерські, а в перспективі і союзницькі відносини із демократичними країнами [33]. Але ці розрахунки виявилися передчасними, а концепція "зрілого партнерства" США і Росії, а фактично російсько-американського кондомініуму виявилася безпідставною ілюзією. Сам З. Бжезинський відзначає, що Америка ніколи не мала наміру "поділяти владу на земній кулі з Росією, та й не могла зробити цього, якщо б навіть і забажала. Нова Росія зараз розглядається як занадто слабка, занадто відстала соціально, щоби бути реальним партнером Америки. Крім того, по деяких геостратегічних питаннях в Європі, на Близькому Сході і на Далекому Сході устремління США і Росії далекі від співпадіння" [34]. Прагматичні реалії перемогли ласкаючі зір і слух ілюзії.

Впливові російські політики, зокрема А. Гущер – генеральний директор Центру стратегічного розвитку РФ, підкреслює, що національна безпека Росії, як підсумок семи минулих років, піддана випробуванням і тискові практично по всіх основних напрямках. Головна, геополітична загроза безпеці і національній суверенітету Росії вбачається у пануючому в США і на Заході стереотипі, згідно котрому вона, потерпівши поразку в "холодній війні", не повинна розглядатися в якості серйозного самостійного суб'єкта світової політики і міжнародного права [35]. З такою роллю жодна політична сила в Росії не погодиться.

Для Америки Росія занадто слабка, щоби бути її партнером, але, як і колись, занадто сильна, щоби бути просто її пацієнтом. Американські політики повинні враховувати серйозну занепокоєність російського керівництва тим, що Москва стала потенційно вражливою перед обличчям послаблюючих її конфліктів із сусідами на заході, півдні і сході, втративши вільний географічний доступ до зовнішнього світу [36]. Перед США постала дилема, до якого ступеню слід надавати Росії економічну допомогу, яка неодмінно приведе до її посилення як у політичному, так і у військовому аспекті, і до якого ступеню слід одночасно допомагати новим незалежним державам в їх зусиллях по захисту і укріпленню своєї незалежності? Чи

може бути Росія могутньою і одночасно демократичною державою? Якщо вона поверне собі могутність, то чи не захоче вона повернути собі також втрачені імперські позиції. Саме політика США по відношенню до таких важливих геополітичних центрів як Україна і Азербайджан не дозволяє обійти ці питання.

Внутрішнє оздоровлення Росії є необхідним для її демократизації і в кінцевому рахунку для європеїзації. Однак будь-яке відновлення імперських зазіхань може нанести шкоду обидвом цілям. З іншого боку, політика "відштовхування Росії" може мати серйозні негативні наслідки. Як твердить З.Бжезинський: "В російській свідомості буде реалізовуватись ідея власного особливого призначення Росії" [37]. На його думку, умовою відречення від імперського минулого для Москви є ясне і недвозначне визнання нею окремишого існування України, її кордонів і національної самобутності [38].

Сама Росія переживає, як відомо, болісний перехідний етап розвитку. В ній відбулась негативна еволюція: від злету ентузіазму, надій та ілюзій у відношенні Заходу до розчарування його корисливістю і поглиблення підозрливості, зокрема, у зв'язку з розширенням НАТО на Схід. Навіть З. Бжезинський вважає, що цього розчарування можна було уникнути, якщо б Америка під час американо-російського "медового місяця" прийняла концепцію розширення НАТО і одночасно запропонувала особливі відносини співробітництва між Москвою і Північноатлантичним альянсом. Часом зробити це була друга половина 1993 р., коли президент Б. Єльцин підтвердив, що прагнення Польщі "приєднатися до НАТО не протирічить "інтересам Росії" [39].

"Ближнє зарубіжжя" з моменту виникнення цього геополітичного феномену стало предметом особливих турбот російської зовнішньої політики. Цілком природним з точки зору безпеки і збереження економічних зв'язків виглядало намагання Москви якимось чином впорядкувати відносини із суб'єктами постімперського геополітичного простору. Політичний істеблшмент, принаймні його певна частина, вважав і вважає "об'єднання" колишньої імперії бажаним і здійсненним, незалежно від того, чи буде воно добровільним (з економічних міркувань), чи наслідком відновлення Росією втраченої могутності, не кажучи вже про особливу євразійську або слов'янську місію Росії [40]. Всі ці міркування привертають особливу увагу російського керівництва до України.

Російсько-українські відносини займають

одне з пріоритетних місць у зовнішній політиці Росії. Вони дійсно, як твердить В. Мусатов, стали реальним фактором, який має вплив на політичну ситуацію в Європі і на пострадянському просторі, у співробітництві держав, що утворюють СІД [40]. Показником пріоритетності українського напрямку російської зовнішньої політики є той факт, що послом Російської Федерації в Україні нещодавно був патріарх дипломатії Ю. Дубінін, який, крім того, ще й обіймав посаду заступника міністра закордонних справ РФ.

Прогнозуючи розвиток взаємовідносин України і Росії, слід виходити із того, що, за визначенням експертів, "у найближчі роки українсько-російські відносини стануть найважливішими в Європі і набудуть геополітичного значення, оскільки на їх прикладі буде відпрацьовуватись нова модель взаємовідносин регіональних супердержав" [42]. На користь подібного висновку говорять фактори економічного, політичного і психологічного порядку. Так, ринок енергоносіїв для України – це в першу чергу Росія. Пошук альтернативних джерел енергетичних ресурсів, як стратегічного чинника економічної стабільності України вже має певні результати. В грудні 1997 р. Верховна Рада України ратифікувала угоду з Турецькою Республікою про будівництво нафтопроводу Джейхан-Самсун, через котрий нафта надходить на Одеський нафтотермінал [43]. У свою чергу, Росія споруджує трубопроводи через Білорусь, щоб зменшити залежність від України, оскільки російські енергетичні комунікації ще в радянські часи були проведені, в основному, по її території. Можливість спільних економічних проектів, проблеми безпеки, наявність на території України і Росії значних діаспор (української в Росії та російської в Україні) роблять пріоритетними українсько-російські відносини і для Києва. Ця заява прозвучала ще в "Основних напрямках зовнішньої політики країни", схвалених Верховною Радою України 2 липня 1993 р. [44].

У правлячих елітах обох країн, в колах національної інтелігенції, яка живить ідеологічні настрої як російської і української громадськості, є живучими і активізованими психологічні стереотипи, породжені вельми неоднозначною історією обох держав і народів. В одному випадку це стереотипи російського імперського мислення, погляд на Україну і її народ, як на "молодшого брата" в "сім'ї єдиній". З боку України – це ментальність "перяславського комплексу", тобто багатовагова образа за втрачену незалежність, багато-

річну цілеспрямовану русифікацію, ущемлення національних почуттів українців. Сутичка цих ментальних стереотипів яскраво виявляється в літніх подіях 2000 р. у Львові, трагічна загибель співака і композитора І. Білозіра спричинила спалах антиросійських настроїв.

Оскільки саме Москва була основним ініціатором ідей більш глибокої інтеграції в рамках СНД, то її опозиція цим намірам з боку Києва була досить сильною. Як зазначає З. Бжезинський, українські лідери швидко зрозуміли, що така "інтеграція", особливо в світлі оговірок Росії у відношенні законності незалежного існування України, в кінцевому підсумку приведе до втрати національного суверенітету [45]. Так, під час зустрічі у верхах в січні 1993 р. російська сторона заявила про визнання українських кордонів лише в рамках СНД. Інакше кажучи, у разі виходу України із Співдружності можливі були б територіальні претензії з боку Росії [46].

Україна, згідно з її законодавчими актами, уникала участі в таких формах міжнародного співробітництва, які здатні перетворити Співдружність незалежних держав у наддержавну структуру конфедеративного чи федеративного характеру. При цьому Україна заперечує надання їй статусу суб'єкта міжнародного права. Київ, у цілому, підтримує прагнення до реформування СНД, до підвищення ефективності діяльності його колегіальних органів, що знайшло відображення у спільній заяві президентів Російської Федерації і України по питаннях СНД від 27 лютого 1998 р. [47]. Однак Україна прагне обмежити співробітництво в рамках СНД переважно економічними рамками і до цих пір не визначилась із членством в Міжпарламентській асамблеї країн-членів СНД.

Інші члени СНД, як відзначав З. Бжезинський, також насторожено ставляться до "інтеграційних" намірів Москви, виявляючи тенденцію згрупуватися навколо України й Узбекистану. По суті, для перешкодження спробам Росії використати СНД як інструмент політичної інтеграції на середину 90-х років неофіційно сформувався очолюваний Україною блок, до якого входять Узбекистан, Туркменистан, Азербайджан і іноді Казахстан, Грузія і Молдова [48]. Навіть ідея "Слов'янського союзу", висунута ще в кінці 1991 р., практично повисла в повітрі, бо його склад за участю лише Російської Федерації та Білорусі перетворює згаданий союз в квазіслов'янський. Щоправда, до нього була привернута увага світової громадськості у зв'язку з постановою парламенту СРЮ про приєднання Югославії до союзу Росії і Білорусі.

Будучи прихильником інтеграції в рамках

СНД в основному в економічній площині, Україна віддає перевагу двостороннім стосункам. Подолання інерції політичного мислення, як і вирішення конкретних проблем міждержавних відносин Росії і України впливає з доброї волі і терпіння, досягнення взаємоприйнятних компромісів зі спірних питань. Причому шлях цього подолання лише один: відмова від імперського мислення і продиктованих ним провокаційних дій, з одного боку, і зайвої підозрливості, "національного романтизму", який ігнорує жорсткі політичні і економічні реальності – з другого, розгляд взаємних відносин не з позицій переважання чи суперництва, а як абсолютно рівноправного, партнерства, поважання державного суверенітету, територіальної цілісності, недоторканності кордонів, невтручання у внутрішні справи один одного.

Кредит доброї волі в обох країнах достатньо великий і це дозволяє оптимістично дивитись у майбутнє. Переговорний процес між Росією і Україною дозволив закласти правову базу у відносинах двох країн. Ще в листопаді 1990 р. Б.Єльциним і Л.Кравчуком було підписано політичний Договір між РРФСР та УРСР. Потім послідувала Угода між Російською Федерацією і Україною про подальший розвиток міжнародних відносин, укладена в Дагомисі в червні 1992 р. Саме тоді було вирішено приступити до розробки нового загальнополітичного договору між Україною і Росією. Такий документ став підсумком напружених і тривалих переговорів, які завершилися під час першого офіційного візиту Президента Росії Б.Єльцина до Києва 31 травня 1997 р., підписанням Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Росією і Україною.

Оскільки у в громадській думці і політичних колах обох країн, особливо в парламентському корпусі, виникли запитання і сумніви, то процес ратифікації договору затягнувся майже на два роки. Лише в грудні 1998 р. договір був ратифікований Державною Думою РФ. Ратифікація ж документу Радою Федерації і Верховною Радою України сталася вже в 1999 р., причому в останньому випадку поштовхом стала ескаляція подій в Югославії.

Як впливає із документу, Договір: [49]

– забезпечує рівноправне і беззастережне визнання один одного як стратегічного партнера у різних сферах;

– визначає територіальну цілісність України без умовленості рамками СНД і підтверджує легітимність і непорушність існуючих між Україною і РФ кордонів;

– заперечує використання один проти

одного сили, включаючи економічні та інші методи тиску, проголосує невтручання у внутрішні справи один одного, дотримання прав людини;

- стверджує, що добросусідство і тісне співробітництво сторін передбачає зміцнення міжнародного миру і безпеки;

- заперечує підписання з третіми країнами будь-яких договорів, спрямованих проти партнера;

- забезпечує захист економічної, культурної, мовної та релігійної самобутності національних меншин;

- передбачає обопільне сприяння вивченню української мови в РФ та російської мови в Україні, відповідній підготовці для цього кадрів та умов;

- визначає механізми розв'язання непередбачених спірних ситуацій і проблем та вирішення окремих питань у різних галузях.

Цей політичний документ став не тільки головним нормативно-правовим фундаментом двосторонніх відносин, але й основою для вирішення комплексу проблем, що блокують поглиблення українсько-російського співробітництва [50]. Зокрема:

- проблеми поділу Чорноморського флоту та статус м. Севастополя як орендної бази для російських ВМС;

- питання договірно-правового оформлення українсько-російського державного кордону;

- забезпечення нормалізації українсько-російських торгово-економічних відносин та вирішення питання гарантованого постачання Україні енергоносіїв, хоч останнє питання має чимало спірних моментів з неплатежами і несанкціонованим відбором газу з трубопроводів українською стороною.

Договір обумовлює розробку комплексу заходів лібералізації економічного співробітництва і зняття всяких перешкод для вільного пересування товарів, послуг, капіталів та робочої сили. Згідно з домовленостями було вирішене одне з найважливіших питань – взаєморозрахунків по зовнішньому боргу України перед РФ. Практично Україні було списано зовнішній борг в рахунок оплати за оренду Чорноморським флотом РФ військово-морської бази в Севастополі. Договір також сприятиме погодженню фінансової, податкової, цінової, торгово-економічної, а також митної політики, створенню рівних можливостей для суб'єктів господарювання, розвитку прямих економічних і торгових відносин на всіх рівнях. Крім базового Договору президенти Б.Єльцин та

Л.Кучма 31 травня 1997 р. підписали Українсько-російську Декларацію, в якій окреслено ряд питань взаємного співробітництва у політичній, економічній та гуманітарній сферах.

Підписання вищезгаданих документів можна назвати великим успіхом зовнішньополітичного курсу України. Незважаючи на найрізноманітніші, іноді навіть полярні оцінки підписаних документів, обопільні вигоди і дивіденди отримали як Україна, так і Російська Федерація. Підписані на найвищому рівні документи визначають характер взаємодії і спрямованість відносин двох найбільших пострадянських країн, підводячи під ці відносини солідну договірно-правову базу. Беззаперечно, що завершення процесу ратифікації українсько-російських угод концептуального характеру значно покращило геополітичне становище України.

З.Бжезинський писав, що Росія не зможе бути в Європі без України, яка також входить до складу Європи, в той час як Україна зможе бути в Європі без Росії [51]. Але чи повинен дрейф України в бік інтегрованої Європи супроводжуватись постановковою дилемою: Європа чи Росія – як основний орієнтир української зовнішньої політики? Безперечно, що ні! У інтересах самої України не шукати в цьому плані якихось альтернатив, а домагатись збалансованості своїх зовнішньополітичних дій з тією метою, щоб домогтись консенсусу у відносинах і з Європою і з Росією. Для Москви, за словами З.Бжезинського, вибір України на користь Європи поставить на порядок денний прийняття Росією рішення відносно наступного етапу її історичного розвитку: стати або частиною Європи, або євроазійським ізгом. Якщо припустити, що Росія приймає рішення пов'язати свою долю з Європою, то з цього випливає, що включення України у розширені європейські структури відповідає власним інтересам Росії [52].

Важко припустити, щоб керівники російського МЗС і взагалі політична еліта Росії не розуміли усіх вигод підключення до процесу європейської інтеграції і перешкождали в цьому Україні. Навпаки, спостерігачами відмічається схожість багатьох параметрів угод про партнерство і співробітництво Росії та України з Європейським Союзом, розвиток якого, на думку обох сторін, сприяє просуванню до становлення загальноєвропейського економічного простору [53].

Для України участь у процесі побудови спільного європейського дому складає один із найважливіших, пріоритетів її зовнішньої

політики. З точки зору геополітики Україна – велика європейська держава, що здатна, як вагомий чинник регіональної стабільності, виконувати роль одного з гарантів безпеки в усій Європі. Наша країна – політично найбільш стабільна держава на території СРСР, яка розв'язує всі внутрішні проблеми виключно політичним шляхом у конституційних рамках. Виходячи з цього американський посол в Україні Р.Пайфер не уявляє собі архітектури нової Європи без участі України, яка “могла б експортувати стабільність у такі регіони, як Балкани та Кавказ”. Він підкреслив, що США і Європа мають порозуміння і спільність у тому, що стабільність України має прямий вплив на загальну безпеку на континенті [55].

Єдина Європа – це поки образ, концепція і ціль, але, як пише З.Бжезинський, ще не реальність [56]. Західна Європа є спільним ринком, але вона ще далека від того, щоб стати єдиним політичним утворенням. Зараз в Європейському Союзі нараховується п'ятнадцять держав-членів. Передбачається його поповнення за рахунок нових кандидатів. Але інтеграційні процеси на континенті не вносять змін у те, що, за словами З.Бжезинського “державнація продовжують залишатися головними ланками світової системи” [57]. Таким чином, головною детермінантою зовнішньополітичної діяльності, є національний або державний інтерес. Недивлячись на те, що інтеграція Європи набирає обертів, національні цінності можуть посилити відцентрові тенденції, бо класична модель національної держави ще далеко не є архаїзмом. Крім того суспільна свідомість – це та реальність, для котрої космополітизм, хоча б в його загальноєвропейському виразі, не є беззаперечною цінністю. Це показує нелегкий процес схвалення Маастріхтського договору про створення ЄС в ході референдумів у Данії в 1993 р.

“Найбільшу загрозу безпеці Європи після “холодної війни” являють не конфлікти між державами, а конфлікти всередині них”, – відзначається в доповіді Стокгольмського інституту дослідження проблем миру під назвою “Майбутній порядок дня безпеки для Європи” [58]. Війна на території колишньої Югославії, військові конфлікти, так само як і претензії багатьох країн колишнього соціалістичного табору як можна швидше ввійти у європейські структури породжують численні занепокоєння і страхи, бажання всупереч економічній доцільності замкнутися в своїх національно-державних кордонах, щоби не набути з вигодами інтеграції і весь пакет проблем, які вона з усією

неминучістю несе європейським країнам. У свій час К.Роєн навіть звертав увагу на небезпеку нового розколу Європи на три регіони, що значно відрізняються один від одного: Західної Європи з усталеними демократичними традиціями, високим ступенем взаємозалежності; Центральною і Південно-Східною Європою з нестабільними демократіями, які потребують західної допомоги з-за економічної відсталості; держави на території колишнього СРСР [58]. Введення, згідно шенгенських угод, візового режиму при перетині українськими громадянами кордону з найближчими сусідами лише укріпило підозри про можливість створення модифікованої “залізної завіси” між Україною та Європейським Союзом.

За переконанням відомого політолога Д.Сиджанського, протистояти дезинтеграційним процесам можна лише в спиранні на принципи європейського федералізму, послідовна реалізація яких надасть нові імпульси європейській інтеграції, і нову якість європейському розвитку в цілому [60]. Архітектура модернізованого європейського дому не уявляється без участі в його побудові країн Центральної і Південно-Східної Європи. За переконанням Х.Фогеля – директора Федерального інституту по дослідженню країн Східної Європи і міжнародних проблем (ФРН) – необхідне дипломатичне заохочення руху всіх посткомуністичних країн до Європи. Європейське співтовариство повинно вжити практичних заходів до подальшого “відкриття на Схід”. У іншому випадку його формули інтеграції сприймаються як неприхований цинізм [61].

Європа не може стати однонаціональною державою з-за стійкості її різнобічних національних традицій, але вона здатна стати формуванням, яке через спільні політичні органи сукупно виражає демократичні цінності, визначає власні уніфіковані інтереси. Така Європа, як відзначив З.Бжезинський, є “джерелом магнетичного притягання для своїх сусідів по євразійському простору” [62]. І дійсно, розбудова стосунків України з західноєвропейськими державами розглядається як можливість для відновлення давніх і всебічних зв'язків з європейською цивілізацією, прискорення демократизації, проведення ринкових реформ та оздоровлення національної економіки. Водночас таке співробітництво має стати підґрунтям для розширення участі України в європейських структурах та майбутнього інтегрування її господарства до загальноєвропейського і світового економічного простору [63].

Стратегічну перспективу своєї національної

безпеки Україна пов'язує із входженням у загальноєвропейську систему безпеки, саме тому їй доведеться активно розвивати стосунки з НАТО як найбільш дієздатною складовою цієї системи. Але ж Україна – позаблокова держава, що закріплено Декларацією про державний суверенітет України. Тому вона може в разі розширення НАТО опинитися в ролі буфера між двома блоками – Ташкентським договором (1992) і НАТО. А оскільки в 1999 р. Північноатлантичний альянс дійсно поповнився новими членами – Угорщиною, Польщею і Чехією, то доречним є занепокоєння української дипломатії побудовою нової “стіни”, у зв'язку з чим країна опиниться у винятково складній ситуації [64].

Свого часу Україна не лише продекларувала прихильність до ідей атлантизму, а й продемонструвала свою готовність до співробітництва, першою з членів СНД офіційно заявивши про своє бажання брати участь в ініційованій з боку НАТО програмі “Партнерство заради миру”. У Північноатлантичного альянсу зростає інтерес до України. Але це покладає на неї вимоги в дусі одного з висловів Генерального секретаря НАТО Х.Солани: “...Нам не потрібні споживачі безпеки. Потрібні країни, які можуть нести повну відповідальність, включаючи всі варіанти ризику і всі фінансові зобов'язання повного членства” [65]. Це безумовно, зменшить ейфорію прихильників швидкої інтеграції України в НАТОвські структури.

Серйозну занепокоєність у Москві викликали плани розширення НАТО на Схід. Нова стратегічна концепція альянсу передбачає його трансформацію в інструмент захисту інтересів країн-членів в будь-якому регіоні світу. При цьому передбачається закріпити право НАТО на проведення силових операцій миротворчого призначення без мандата Рада Безпеки ООН. Це потягне за собою ерозію миротворчого потенціалу і ООН і ОБСЄ. При тому, що в НАТО домінують США, альянс все більше трансформуватиметься в інструмент реалізації американських глобальних інтересів [66]. Це не приховує і З.Бжезинський, твердючи, що прийдеться колись погодитися на реформування НАТО за формулою 1+1 (США+ЄС). Але він же і підкреслює: “Це станеться не скоро і не одразу” [67]. Бжезинський називає НАТО запорукою безпеки і міцним каркасом для досягнення європейської єдності.

Створення нової системи безпеки повинно базуватися скоріше на різнобічних гарантіях, ніж на залякуванні, як це було в минулому. На думку політологів із Стокгольмського інституту дослідження проблем миру, “не повинно

бути ніякої єдиної організації, яка займається всіма питаннями безпеки, так само як не повинно бути ніякої ієрархії серед цих інститутів”. Підкреслюється значна зацікавленість країн Заходу вступити в діалог по цих питаннях з Росією, Україною і державами Балтії. Розширення НАТО і Європейського союзу повинно проводитися в обстановці ласкості, відкритості і співробітництва і не носити погрозливого чи провокаційного характеру. “Європейські організації повинні бути готовими розглянути новий тип відносин з країнами – нечленами, включаючи асоційоване членство, особливі договірні відносини та інші можливості для відкритого діалогу з державами належних до Європи регіонів” [68].

Зважаючи на складність і тривалість процесу європейської інтеграції створення регіональних угруповань, які ставлять своєю метою підготувати країни-учасниці до встановлення подальших відносин з ЄС на більш високому рівні Співтовариство справді підтримує. Так, створення зони вільної торгівлі Чорноморського економічного співробітництва (ЧЕС) цілком може бути здійснено в річичі загального напрямку формування європейського економічного простору. Учасником ЧЕС є і Україна. Аналогічні функції з прицілом на опосередковану участь у процесі європейської інтеграції може відіграти центральноєвропейська зона вільної торгівлі – СЕФТА. Для України це особливо важливо, бо деякі її центральноєвропейські сусіди вже стали безпосередніми будівниками обновленої моделі європейського дому, а деякі стануть ними в недалекій перспективі. Тим більше, що відносини України з деякими з найближчих її сусідів, зокрема Словаччиною, Румунією навряд чи можна назвати безхмарними, на відміну від українсько-польських чи українсько-угорських відносин.

У зв'язку з розширенням ЄС і НАТО Україна, за переконанням З.Бжезинського, зможе, в кінцевому рахунку вирішити, чи бажає вона стати частиною тієї чи іншої організації. Він припускає, що для посилення свого особливого статусу Україна захоче вступити в обидві організації, оскільки вони з нею межують. У історичному розкладі в Європі “десь між 2005 і 2010 роками Україна, особливо тоді, коли вона доможеться значного прогресу в проведенні реформ всередині країни і тим самим більш чітко визначиться як країна Центральної Європи, повинна бути готова до серйозних переговорів як з Європейським Союзом, так і з НАТО” [70]. З врахуванням того, що в новій архітектурі системи безпеки в Європі Україна, поряд з

Францією, Польщею, Німеччиною є її найважливішою складовою, вона може бути втягнена в особливі франко-німецько-польські відносини. Це політичні консультації в рамках так званого "веймарського трикутника", названого так на честь міста, де вперше були проведені трьохсторонні переговори. Дане співробітництво, як підкреслює З.Бжезинський, з геополітичної точки зору могло би стати свого роду серцевиною загальноєвропейських заходів по забезпеченню безпеки, поглибленню партнерства і геостратегічної взаємодії [71].

Нові моменти в усвідомленні проблем загальноєвропейського простору притаманні усім столицям континенту, Києву і Москві в тім числі. Але зважаючи на вищенаведені фактори особливо тісних відносин Росії і України, їх президенти під час офіційного візиту глави Української держави до Російської Федерації в лютому 1998 р., підтвердили важливість постійних консультацій про підходи двох країн до відносин з НАТО, до участі в програмі "Партнерство заради миру" і у Раді північноатлантичного співробітництва [72]. Цим свобода маневру для України обмежується реакцією з боку Москви.

У самій Європі "НАТОцентристська" модель з домінуванням США викликає деяке роздратування. У зв'язку з цим лунають заклики будувати цю модель на плюралістичній взаємодії всіх чи основних міжнародних інститутів, що є близьким до традиційного російського курсу із спіранням на ОБСЄ [73]. Відомий московський історик і політолог І.Орлик, зазначаючи, що ситуація в Європі не спрощується, а ускладнюється у зв'язку із розширенням НАТО, також висуває ідею про необхідність нової загальноєвропейської системи, оптимальної моделі безпеки Європи ХХІ ст. На його думку, її елементами можуть стати розширена за складом і своїми функціями Європейська Рада, деполітизована НАТО, можливо нова Європейська Організація Об'єднаних Націй [74].

Україна безсумнівно є важливим об'єктом інтересу з боку геостратегічних діючих осіб євразійської шахівниці. Увага, що привертатся до неї з боку США не менша, ніж зацікавленість з боку геополітичних фігур із заходу і сходу нашої держави. У свій час Г.Кісінджер зазначав, що "США на диво повільно розвивали стосунки з новими республіками... Рідкісні візити американських офіційних осіб були пов'язані, по суті, лише з ядерними питаннями; це був важливий, але обмежений діалог" [75]. Президент США Б.Клінтон спочатку продовжував політику свого попередника в умовах, коли ряд партій

і окремих політичних фігур в Україні намагалися перетворити ядерну зброю в предмет торгу з Заходом.

Цей підхід став гнучкішим десь з травня-червня 1993 р. Усвідомлення необхідності більш продуктивного діалогу між США і Україною було пов'язане великою мірою з успіхом національних та комуністичних сил на виборах до російської Державної Думи в грудні 1993 р. Заяви Москви про те, що вона відстоюватиме власні інтереси, відмінні від західних, посилили значення України для американської політики в східноєвропейському регіоні. Що ж до українського керівництва, то глибока економічна криза і загроза ізоляції на міжнародній арені змушували його збільшити активність у зближенні з Заходом. У січні 1994 р. було проголошено спільну Заяву президентів США, Росії, України, де констатовалася значна геополітична роль останньої, як важливого чинника євразійської системи безпеки. У листопаді-грудні 1994 р. західні держави і Росія підписали меморандум про гарантії ядерної безпеки України, яка відмовилась від власних нуклеарних арсеналів [76]. Подібні гарантії окремо дали Китай і Франція. Це створило умови для остаточного приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Щоправда інша позиція просто би перетворила Україну в ізгоя на європейському континенті і в світі. Тому заяви деяких партій і політиків про необхідність повернути собі ядерну зброю виглядають просто безвідповідальними. Навіть за умов самостійного існування України це не що інше, як імперське силове мислення радянської модифікації, хоч його і сповідують нинішні політики вже суверенної України.

Посол США в Україні С.Пайфер наголошує, що Україна, буде партнером Сполучених Штатів, якщо вона стане потужною, незалежною, демократичною, зорієнтованою на ринкову економіку. Таке партнерство американський дипломат розглядає як національний інтерес США, бо Америка передбачає можливість розв'язувати з Києвом глобальні проблеми, які виникли після закінчення "холодної війни", зокрема проблеми ядерної безпеки, боротьби з міжнародною злочинністю, торгівлею наркотиками. С.Пайфер розраховує на покращення інвестиційного клімату в Україні, що збільшить зацікавленість американського бізнесу у вкладенні коштів [77].

США – справді важливий партнер для України. На перший погляд постановка питання про особливу роль взаємовідносин США та України з її загалом скромними можливостями

ми порівняно з потенціалом великої заокеанської держави здається некоректною. Але якщо виходити з вірного усвідомлення глибинних національних інтересів України щодо необхідності здійснити економічний і технологічний ривок, тоді розрахунки на Америку, розвинений в цьому відношенні Захід є цілком зрозумілими [78]. Сам же Захід серйозно покладається на Україну, розглядаючи її як заслін на шляху можливого відродження російського експансіонізму. Це, власне, рефрен роздумів З.Бжезинського про ту роль, яку повинна виконувати Україна в ключі американської глобальної стратегії.

Слід ясно усвідомлювати, що інтерес до України з боку Заходу досить утилітарний. Політичний компонент цього інтересу зазначений вище. Економічні розрахунки американських і європейських транснаціональних корпорацій, у руках котрих знаходиться контроль над світовим виробництвом і ринками, базуються на тому, що на господарську периферію викидаються трудомісткі, енергоємні й екологічно брудні виробництва з незакінченим циклом. У такий спосіб утворюється технологічний розрив між розвинутими і відсталіми країнами. Північчю і Півднем.

І саме з подібними перспективами доведеться рахуватись Україні, розвиваючи відносини із

США. Романтичні сподівання на благодійні західні, особливо заокеанські “золоті” дощі, які начебто проллються на нашу землю, мабуть, позбавлені серйозних підстав. Міжнародний валютний фонд, Світовий банк та інші міжнародні фінансові установи жорстко визначають умови кредитування своїх партнерів.

Зважаючи на особливість геополітичного становища України є ризик того, що вона стане предметом між “молотом” і “наковальнею”, буфером між Заходом і Сходом, розвинутою Північчю і порівняно відсталим Півднем. Щоб цього не сталось, наша держава повинна мати на увазі вигоди свого становища, чітко усвідомлювати свою роль у світі і розрахунки, що покладаються на неї геостратегічними діючими особами, в тім числі через таке відверте висловлення цих розрахунків, як остання робота З.Бжезинського. Тут потребуватиметься гнучкість, політичний реалізм, а не романтичні абстрактні ілюзії чи то про слов’янську єдність чи то про благодійні устремління Заходу. Накопичений Україною високий інтелектуальний техніко-технологічний потенціал повинен бути не просто предметом гордості, а основою дієздатної і ефективної політики. І тоді на “великій шахівниці” Україна стане не розмінною фігурою, а одним з учасників глобальної гри.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гаджиев К. С. Введение в геополитику.- М., 1998. - С. 12.
2. Гаджиев К. С. Введение в политическую науку.- М., 1997. - С. 302-303.
3. Gray C. Geopolitics of the Nuclear Era: Hartland, Rimland and the Technological Revolution.- New-York, 1977.- P. 5.
4. Gallois P. M. Geopolitique. Les voies de la puissance. -Paris, 1990.
5. Булгаков В. Геополітична реальність – виклик часу// Віче.- 1997.- № 12.
6. Рудич Ф. Місце і роль України в новому геополітичному просторі// Нова політика. - 1998. - № 5. - С. 18.
7. Бжезинський З. Великий провал// Всесвіт.- 1992.- № 1-2.- С. 216 (примітка).
8. Brzezinski Z. Ideology and Power in Soviet Politics.- New-York, 1962.- P. 161.
9. Brahm H. The desintegration Soviet Union and Europe// Aussenpolitik.- Hamburg, 1992.-Vol. 43. № 1.- P. 43-44.
10. Бжезинский З. Большой провал. Агония коммунизма// Квитэссенция. Философский альманах.- М., 1990.- С. 271.
11. Там само.
12. Simon G. The Ukraine and the end of the Soviet Union// Aussenpolitik.- Hamburg, 1992.- Vol. 43. № 1.- P. 68.
13. Carrière d'Encausse. La gloire des nations, ou la Fin la l'empire soviétique.- Paris, 1990.
14. Хобсбаум Э. Нации и национализм после 1780 года. - СПб., 1998.- С. 266.
15. Бжежинский З. Великая шахматная доска. - М., 1998. - С. 11.
16. Там само.- С. 12.
17. MacKinder H. J. Democratic Ideas and Reality.- New-York, 1962.- P. 150.
18. Beschloss M., Talbot S. At the Highest Levels: The Inside Story of the End of the Cold War.- Boston-Toronto-London, 1993.- P. 87.
19. Мадонашвили Т. Н. Проблемы Восточной Европы, СНГ и России глазами немецких политологов// Актуальные проблемы Европы: экономика, политика, идеология. - Вып. 3.- М., 1993.- С. 89.
20. Хобсбаум Э. Вказ. праця.- С.263.
21. Бжежинский З. Великая шахматная доска. - С. 115.
22. Врублевський В., Хорошковський В. Український шлях. Начерки: геополітичне становище України та її національні інтереси.- К., 1997.- С. 273.
23. Нарочницкая Н. А. Историческая Россия и СССР в мировой политике XX века// Новая и новейшая история.- 1998.- № 1.- С. 147.
24. Симоненко Р. Міжнародне утвердження України// Політика і час.- 1995. - № 10.- С. 68.
25. Крип'якевич І. П. Історія України.- Львів, 1990.- С. 298.
26. Бжежинский З. Великая шахматная доска. - С. 54-56.

27. Там само. – С. 55.
28. Пирожков С., Чумақ В. Україна і НАТО// Політика і час.- 1995.- № 6.- С. 13.
29. Бжезинский З. Великая шахматная доска. - С. 61, 114.
30. Там само. – С. 15, 61.
31. Там само. – С. 62.
32. Там само. - С. 108.
33. Козырев А. В. Внешняя политика преобразующейся России// Вопросы истории.- 1994.- № 1.- С. 9.
34. Бжезинский З. Великая шахматная доска. - С. 123.
35. Гушер А.О. О характере внешнего вызова национальным интересам России//Международная жизнь.-1999.-№ 1.-С. 67,69.
36. Бжезинский З. Великая шахматная доска.- С. 118.
37. Там само. – С. 68.
38. Там само.- С. 144.
39. Там само.- С. 123.
40. Там само. – С. 135.
41. Мусатов В. Непростая судьба договора с Украиной// Международная жизнь. - 1999.- № 2.- С. 19.
42. Выдрин Д. Найдем ли общий язык?// Віче.- 1994.- № 1.- С. 72.
43. Відомості Верховної Ради України.- 1998.- № 16.- С. 260.
44. Основні напрями зовнішньої політики України// Відомості Верховної Ради України.- 1993.- № 37.- С. 939.
45. Бжезинский З. Великая шахматная доска. - С. 136.
46. Кудряченко А. Українсько-російські відносини: шлях до рівноправного співробітництва// Нова політика.- 1998.- № 1.
47. На основі взаємної поваги та взаємовигоди// Політика і час.- 1998.- № 3.- С. 89.
48. Бжезинский З. Великая шахматная доска. - С. 137.
49. Агпатов С.И. Современные украинско-российские отношения: проблемы и перспективы// Питання історії міжнародних відносин, Матеріали науково-практичної конференції “Проблеми історії міжнародних відносин нового і новітнього часу”. - Одеса, 1996.- С. 11-12.
50. Кудряченко А. Вказ. стаття.- С. 16.
51. Бжезинский З. Великая шахматная доска. - С. 147.
52. Там само.
53. Гринкевич О., Кузьменко В. Україна і Росія: ще один крок у вірному напрямі// Політика і час.- 1998.- № 3.- С. 11.
54. Зленко А. Універсальний механізм багатосторонньої дипломатії// Політика і час.- 1995.- № 10.- С. 19.
55. Який партнер потрібен Америці? Інтерв'ю з надзвичайним та повноважним послом США в Україні Р.Пайфером // Голос України.- 1998.- 3 берез.- С. 14.
56. Бжезинский З. Великая шахматная доска. - С. 76.
57. Там само.- С. 51.
58. A Future Security Agenda for Europe. Report of the Independent Working Group Established by the Stockholm International Peace Research Institute.- Stockholm, 1996/- P. 1.
59. Royen Ch. Pinpointing dangers and hopes: The neighbor's perspectives of German view on the emergence of new independent states from the current Soviet republics.// Paper contributed to the conference ou: “The emergence and redefinition of nation-states in East- and East-Central Europe and the USSR: An international perspective.- Stiren, 1991.- P. 10.
60. Сиджанский Д. Федералистское будущее Европы. От Европейского Сообщества до Европейского Союза.- М., 1998.- С. 19-20.
61. Фогель Х. Интеграция и дезинтеграция: Европейская дилемма//Актуальные проблемы Европы: экономика, политика, идеология.- Вып. 4.- М., 1993.- С. 17.
62. Бжезинский З. Великая шахматная доска. - С. 92.
63. Основні напрями зовнішньої політики України.- С. 939.
64. Вектори української дипломатії. З прес-конференції Міністра закордонних справ України Г.Й.Удовенка 6 вересня 1995 року// Політика і час.- 1995.- № 10.- С. 5.
65. Пирожков С., Чумақ С. Вказ. стаття.- С. 19.
66. Казанцев Б. Новая стратегия НАТО вызывает серьезную озабоченность// Международная жизнь.- 1999.- № 2.- С. 32-33.
67. Бжезинский З. Великая шахматная доска. - С. 96.
68. A Future Security Agenda for Europe.- P. 1.
69. Борисенко Е. Черноморская зона свободной торговли// Международная жизнь.- 1999.- № 1.- С. 45.
70. Бжезинский З. Великая шахматная доска. - С. 105-106, 146.
71. Там само.- С. 89, 106.
72. Гринкевич О., Кузьменко В. Вказ. стаття.- С. 11.
73. Europe-Creating Security Through International Organisations. The Swedish Institute of Intenational Affairs.- Stockholm, 1996.- P. 37-38.
74. Центральню-Восточная Европа и Россия: проблемы трансформации. Круглый стол// Новая и новейшая история.- 1998.- № 3.- С. 18
75. Kissinger H. The New Russian Question.// Newsweek.- 1992.- Februar 10.- P. 34.
76. Гарань О. Розпад СРСР і українське питання в політиці США// Сучасність.- 1995.- № 4.- С. 78-79.
77. Який партнер нам потрібен// Голос України.- 1998.- 3 берез.- С. 14.
78. Геєць В. Куди пливти українському кораблю?// Політика і час.- 1995.- № 6.- С. 62.